

ПСИХОЛОГЕМА СТЕПУ ЯК ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ФАКТОР В ІСТОРІОСОФІЇ ЄВГЕНА МАЛАНЮКА

В історії існує безліч прикладів, коли в становленні тієї чи іншої нації вагомую роль відіграє географічне розташування, що нерідко набуває геополітичного значення. Принагідно можна згадати острівну Англію, якій вдалося уникнути не одного європейського (материкового) лихоліття: наполеонізму, фашизму. Також географічне розташування може бути причиною «млявості» поступу нації, причиною її міжнародної периферійності (Нова Гвінея, Зімбабве тощо). Однак географічне розташування й природні умовини можуть бути й причиною трагедії нації, тим місцем, де перетинаються різноетнічні чинники: ментальні, релігійні, політичні, антропологічні. Це стосується України, в історичній долі якої вирішальну роль відігравали дві основні психологічно-антропологічні домінанти: осілість і переміщення, які представляють дві зовсім різні традиції, два зовсім різних світовідчуття й світогляди. Перший знаменує собою наявність хліборобсько-земельної культури (характерна для європейського світу), другий — рухливо-кочівної (показова для азійського світу). Якщо ж такі протиріччя розглянути крізь призму «ментального конфлікту», то це буде конфлікт буття індивідуалістського з колективістським, або ж конструктивного з деструктивним. З антропологічного ж боку, гадаємо, це є споконвічна боротьба двох протилежних за духом способів існування: раціонального та ірраціонального.

Досить-таки цінними є спостереження англійського історіософа А. Тойнбі: «Найновіші метеорологічні дослідження свідчать, що відбувається ритмічне чергування — можливо, у світовому масштабі — між періодами відносної посушливості та вологості, що спричиняє регулярні вторгнення або селян, або кочовиків у володіння протилежної сторони. Коли посуха досягає такого ступеня, на якому степ не може більше постачати пашею ту кількість худоби, яку розвели в ньому кочовики, пастухи звертають із торованого шляху своєї річної міграції і заповнюють навколишні країни з обробленою землею у пошуках корму для своєї скотини і для себе самих. І навпаки, коли кліматичний маятник гойднеться у зворотний бік і наступна фаза вологості досягає рівня, на якому в степу стає можливо вирощувати коренеплоди та хлібні злаки, селянин іде в контрнаступ на кочові випаси. Обидві сторони дотримуються дуже несхожих методів агресії».¹

Таким чином, гадаємо, слід говорити радше про взаємопричетність одне до одного цих різних світів, які живуть в умовах взаємотиску.

У такому конфлікті протистояння зовнішньому антропологічному тиску є необхідністю для самозбереження, «джерелом» же такого тиску в історіософії С. Маланюка є степ, не стільки географічне, скільки психологічно-антропологічне явище.

У російського культуролога В. Топорова є слушне зауваження, що основною ознакою степу є «безмежність (в екстенсивному плані) й особливо (в інтенсивному плані) — коливальні рухи, які фіксовані і візуально, і акустично, індують відповідний ритм».²

Таке первинне, архетипне визначення природи степу збігається і з маланюківським розумінням степу. Крім того, слід зауважити, східні племена на територію України вторгалися хвилеподібно (скіфи-сармати - алани - готи - гуни - угри - авари - тюрки - печеніги - половці-татари). Недар-

ма у статті «Начерк культурного процесу» Є. Маланюк пише, що «фатальний коридор степової полоси. (Виділення наше — А. А.), який творив якби постійний топографічний «протяг», що якби «втягав» собою періодичні азійські хмари та бурі, періодичні расово-чужі навали з Азії, що їх тяжко і довго треба було відпирати або перетравляти ту-більшому населенню».³ Тому степ мав для українського етносвіту геополітичне значення, бо «становив фатальну історичну перешкоду для стабілізації тривалого політичного осередку над Дніпром», і «комасації органічного культурного процесу».⁴

Однак у розумінні Маланюка степ не є односемантичною категорією — степ багатогранний, багатосемантичний, тому доцільно буде розглянути семантичні площини степів. Їх бачимо кілька:

- степ-ландшафт;
- степ-слава;
- степ-територія;
- степ-ворог;
- степ-прокляття.

Звичайно, цей ряд можна продовжувати, однак, обмежимося центральними — розглянемо площини «степ-ворог», «степ-прокляття». Вони цікавили багатьох українських дослідників, в тій чи іншій мірі їх досліджували М. Грушевський, Ф. Вовк, В. Липинський, Д. Донцов, С. Томахівський, Ю. Липа, І. Лисяк-Рудницький.

Якщо площину «степ-ворог» розглянути в трансісторичному вимірі, то виявиться, що вона є складовою проблеми «між Сходом і Заходом». Під «Заходом» тут розуміється «Європа», яка для культуролога є значно ширшим і глибшим поняттям, аніж Європа — частина світу. Багато країн географічно приналежних до Європи — не є домінантами геополітичної чи культурологічної Європи. Європа — це швидше особливий тип мислення, поведінки, традиції. Заходу, як пише К. Ягерс, «відома ідея політичної свободи»⁵ і притаманна «раціональність»,⁶ яка ні перед чим не зупиняється, крім того, тільки на Заході відомі у великій кількості «самобутні індивідуальності».⁷ Згадані характеристики не будуть показовими для Сходу.

Український землеробський світ, звичайно, буде європейський, в першу чергу за способом існування, хоча така думка є неповною. В І. Лисяка-Рудницького зустрічаємо зауваження, що серед «народів східної половини європейського континенту спостерігаємо одну чудну, майже настирливу звичку: намагання робити вигляд, що вони цілком західні, та заперечувати наявність будь-яких незахідних (точніше, незахідноєвропейських) рис у їхньому національному обличчі».⁸

В українському етногенезі помітний східний антропологічний спадок. Тепер щодо поняття «Сходу». За І. Лисяком-Рудницьким, цей термін «застосовується до двох зовсім різних історичних об'єктів: з одного боку, до світу східного християнства й візантійської культури, з другого боку — до світу євразійських кочівників».⁹ Обидва таких Сходи є стрижневими в історіософії Є. Маланюка, в розумінні якого Схід культурологічний (елладно-візантійський) мав позитивний вплив на формування української нації (ми опускаємо тут роль православ'я, оскільки ставлення Маланюка до нього було досить суперечливим); Схід же антропологічний — згубний. Зупинимось на останньому. Його вплив на українське суспільство, безперечно, значний, переважно спустошливий. Впливові цього Сходу сприяла «відсутність виразної граничної лінії між заселеною країною і так званім Диким полем»;¹⁰ відбувалося «внутрішнє перетворення українського суспільства під впливом того ви-клику, що його ставило Дике поле».¹¹ Таке перетворення найбільше помітне в протидії зовнішньому ворогові, що відбувалося імпульсно, хвилеподібно, бо степ про себе нагадував коливальними ритмами, створюючи цим постійну небезпеку.

За Маланюком, усі ці вади антропологічного Сходу успадкували Московське царство, пізніше Російська імперія й тоталітарний СРСР, чому присвячено велику статтю «До проблеми большевизму».

Відтак протистояння чужій етнічно-ментальній, світоглядній системі іноді закінчувалося для українського суспільства катастрофою, оскільки зовнішній тиск призводив до порожнечі, дволикості, від чого притуплювалася здатність реорганізації чи самореалізації. Антропологічний Схід залишив у спадок небезпечні риси характеру: піддатливість страху, мінливість, пасивність; він парализував почуття волелюбності та індивідуальності, натомість приніс психологічний примат колективізму, в найвulgарнішому різновиді — тотальності.

Джерела та література:

- 1 Тойнбі А. Дослідження історії. — К., 1995. Т. 1. — С. 140.
- 2 Топоров В. Миф. Ритуал. Символ. Образ. Исследования в области мифопоэтического. — М., 1995. — С. 580.
- 3 Маланюк Є. Начерк культурного процесу. // — Маланюк Є. Книга спостережень.— Торонто, 1962. — С. 482.
- 4 Там само. — С. 484.
- 5 Ясперс К. Специфика западного мира // Ясперс К. Смысл и назначение истории. — С. 85.
- 6 Там само. — С. 86.
- 7 Там само. — С. 88.
- 8 Лисяк-Рудницький І. Україна між Сходом і Заходом // Індоевропейська Етносфера. Історіософія. Культура. — 1992 (7500). — Книга 1: Атлантида — Україна. — С. 50.
- 9 Там само. — С. 64.
- 10 Там само. — С. 65.
- 11 Там само. — С. 67.

